

*Крупка М. А.,**кандидатка філологічних наук,**доцентка кафедри української літератури**Рівненського державного гуманітарного університету*

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ДИСКУРС ОПОВІДАННЯ ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ «ВІН І ВОНА»: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА ГЕНДЕРНИЙ ВИМІРИ

Анотація. Оповідання Ольги Кобилянської «Він і Вона» відображає актуальні соціальні і культурні явища, зокрема ревізію гендерних та етнічних стереотипів. У літературному просторі втілюються емансипаційні концепції кінця XIX – початку XX століття: від ідеї особистої самодостатності до функціонування жінки в суспільному та національному вимірах. У творі проблематизується питання національної самоідентифікації, трансформуючись із автобіографічної площини у художню: чинник «німеччини» продукує моделювання відповідного персонажа – етнокультурного образу німця. У оповіданні центральні персонажі – Він та Вона, поляризуються на основі двох факторів: гендерного та національного. І з обох цих перспектив Вона позиціонується упосліджено, оскільки в тогочасних обставинах Австро-Угорської імперії статус і жінок, і українців був маргінальним. Головна героїня втілює тип жіночості, який суперечить патріархальній гендерній моделі: прагне здобути освіту, матеріальну незалежність, працювати заради народу, категорично відкидає унормовану роль дружини та матері. Відтак авторка наголошує на форматі української емансипації: освіта сприймається як засіб служіння народові, а не особисте право індивідуума. Чоловічий світ маркується раціональністю, прагматизмом, дисциплінованістю та мізогінією. Він демонструє імперську свідомість, сприймаючи українку як не-німкеню, а український народ – як екзотів. Таким чином ілюструється основоположний постулат метрополії: імперське трактується як чоловіче, підкорюване, а колонізоване – жіноче, підкорене. Любовна історія, що розгортається між русинкою та німцем, спрямована на розвінчання національних та гендерних упереджень. Кохання спонукає чоловіка до радикального переосмислення системи цінностей та світоглядних установок, зокрема змінюється у бік толерування його ставлення до емансипації та з'являється зацікавлення українським етносом. Погляди жінки під впливом любовного почуття також трансформуються: вона розглядає перспективу родинного життя як цілком прийнятну, мріючи про гармонійний партнерський шлюб.

Ключові слова: гендер, нація, стереотип, етнообраз, ідентичність, емансипація.

Постановка проблеми. Виразною тенденцією сучасного соціокультурного поля є увага до гендерного та національного аспектів як в антропологічних координатах, так і на рівні політичному. Письменство ранньомодерної доби суголосне ідейно-естетичним викликам сьогодення: відбувається реконструкція гендерного канону та розгортається процес національного самоусвідомлення.

Художні шукання Ольги Кобилянської відбивають актуальні соціальні і культурні явища, оскільки передбачають ревізію традиційних гендерних та етнічних стереотипів і масштабуються в сьогоденні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчість Ольги Кобилянської як знакове явище раннього модернізму неодноразово ставала предметом зацікавлення літературознавців, проте оповідання «Він і Вона» не часто перебувало у центрі уваги дослідників, радше аналізувалася у контекстуальному вимірі. Так, у монографії Ірини Демченко про поетику Ольги Кобилянської звертається увага на особливості жанрової модифікації твору, зокрема оповідання розглядається як «не гумореска в традиційному розумінні, а твір із чітко вираженим гумористичним струменем» [1, с. 181]. У ґрунтовних працях Тамари Гундорової [2] та Марка Павлишина [3] оповідання «Він і Вона» інтерпретується в аспекті впливу філософії Фрідріха Ніцше. Отже, дослідження твору крізь призму гендерних та національних маркерів ще не було здійснено, що і визначає актуальність нашої статті.

Мета статті – дослідження соціокультурного дискурсу оповідання Ольги Кобилянської «Він і Вона» у гендерному та імагологічному аспектах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Творчість Ольги Кобилянської знаменує собою полікультурне явище. Початковий етап інтелектуального та мистецького становлення авторки тісно співвідносяться з німецькою культурою: письменниця наслідувала поетичні схеми німецького романтизму (Фрідріха Рюкерт, Ніколауса Ленау та ін.), написала німецькою мовою низку прозових творів («Гортенза, або нарис з життя однієї дівчини», «Доля чи воля», «Привид», «Картина з життя на Буковині», «Вона вийшла заміж»), улюбленими її поетами були Гете і Гайне, натхненно студіювала німецькомовні філософські праці (Гердера, Ніцше, Бюхнера та ін.). На зв'язки письменниці з німецькою культурою вказував Іван Франко. «Вихована на німецьких письменниках нової школи і на скандинавцях, вона зачала зразу й сама писати по-німецьки, правда, в душі старшої німецької сентиментальної школи» [4, с. 526], – стверджує науковець, маючи на увазі традиції німецької письменниці Євгенії Марліт, творчістю якої Ольга Кобилянська захоплювалася.

Варто зауважити, що саме філософія Фрідріха Ніцше значною мірою формує світоглядні засади Ольги Кобилянської. У праці Леоніда Ушкалова наголошується на парадоксальному поєднанні в Україні ніцшеанства й фемінізму, адже ідеал «надлюдини» письменниці кінця XIX століття асоціювали з поняттям «нової жінки» [5, с. 93]. (Про діалог Фрідріха Ніцше

та Ольги Кобилянської детально йдеться у монографіях Тамари Гундорової [2, с. 156–159] та Марка Павлишина [3, с. 92–108]).

Перебуваючи на символічному пограниччі культур, письменниця проходить складний шлях особистісної ідентифікації, і, зрештою, свідомо обирає українську ідентичність. Дослідниця Ніла Зборовська співвідносить мистецьку практику авторки з біографічним фактором ставлення до батьків, де домінувала «відраза до строгого в моральному вихованні українського батька, який сприймався небажаною авторитетною фігурою, котру хотілося усунути на тлі романтичного піднесення матері, німкені за національністю» [6, с. 245]. Така психологічна установка впливає на формування, структурування та образотворення художнього світу письменниці.

У творах Ольги Кобилянської, на думку літературознавиці Тамари Гундорової, модерний світ поділений гендерно: жінки, які мають волю і прагнуть до самоздійснення; чоловіки, часто пасивні, патріархальні і зрадливі; вироблені культурні типи європейців «чужинців» [2, с. 166]. Зрештою, моделювання ідеальної фігури чоловіка здійснюється у авторській художній системі саме через етнотип німця («Гортенза, або нарис з життя одної дівчини», «Він і вона», «Нюба», «Через кладку»).

У дослідженні Василя Будного про літературну етноіматологію так описується рецепція постаті німця у вітчизняному письменстві: «У класичній українській літературі німець (етнонім, що етимологічно походить від «німий»), шваб чи австріак – це переважно віддалений, бо не-слов'янин, але не завжди чужий персонаж» [Демченко І. Особливості поезики Ольги Кобилянської. Київ : Твім інтер, 2001. 208 с.

У творах Ольги Кобилянської, на думку літературознавиці Тамари Гундорової, модерний світ поділений гендерно: жінки, які мають волю і прагнуть до самоздійснення; чоловіки, часто пасивні, патріархальні і зрадливі; вироблені культурні типи європейців «чужинців» [2, с. 166]. Зрештою, моделювання ідеальної фігури чоловіка здійснюється у авторській художній системі саме через етнотип німця («Гортенза, або нарис з життя одної дівчини», «Він і вона», «Нюба», «Через кладку»).

У дослідженні Василя Будного про літературну етноіматологію так описується рецепція постаті німця у вітчизняному письменстві: «У класичній українській літературі німець (етнонім, що етимологічно походить від «німий»), шваб чи австріак – це переважно віддалений, бо не-слов'янин, але не завжди чужий персонаж» [7, с. 57]. Однак Ольга Кобилянська пропонує принципове нове наповнення етнообразу німця, зокрема й у гуморесці «Він і Вона».

Оповідання побудоване на історії стосунків чоловіка та жінки. За спостереженням Олени Турчанської, «ідейно-тематична особливість твору О. Кобилянської полягає в тому, що письменниця спробувала подивитися на жінку очима чоловіка, вона відгадувала чоловічі погляди на роль і місце жінки в сім'ї і суспільстві» [8, с. 58]. Персонажі перебувають у ситуації протиставлення на основі двох факторів: гендерного та національного. І з обох цих перспектив Софія Добряночич позиціонується упосліджено, оскільки в тогочасних обставинах Австро-Угорської імперії права і жінок, і українців перебували у площині маргінального.

Етнічна ідентичність Ернеста Ріттера стає визначальною для формування характеру персонажа. Письменниця моделює мистецький образ у межах національного стереотипу: раціональний, дисциплінований, прагматичний, висококласний

спеціаліст, для якого абсолютним мірилом людини є її праця, скептичний щодо оточення та стосунків: «Який я радий, що іду життям сам, що ніким не зв'язаний» [9, с. 335]. Водночас психоповедінковий комплекс героя визначається гіпертрофованим мізогнізмом, що демонструється у відверто сексистських судженнях («Се народ примхований, вибагливий, повний претензій і суперечностей» [9, с. 333]), упередженому ставленні до емансипаційних змагань («ті завзяті парки <...> в кождім і в найневиннішій мужчині бачать люципера і почуваються до ніким на них не наложеного обов'язку співати при кожній нагоді жалібну пісню про «рівноправність» [9, с. 342]), рецепції себе як жертви матримоніальних домагань («боюся їх, немов грішний пекла, бо заким ще чоловік і не оглянеться, вже вони й висять на шиї» [9, с. 333]). Проте варто зауважити, що для Ріттера існує й інша семантика фемінного, пов'язана із постаттю німецької жінки, що сприймається ним як взірцевий тип – «соромливе жіноцтво» [9, с. 337]. Своєрідність етнообразу німкені, за спостереженням Лесі Українки, обумовлена Гетевим культом «вічножіночого»: «нова жінка» «нічого не робить інакше, як з почуття обов'язку, самопожертви, завжди з трагічним виглядом героїні-жертви» [10, с. 95], подібне розуміння відлунує і в оповіданні Ольги Кобилянської. Тим виразнішою з розвитком дії постає метаморфоза Ріттера, пов'язана із знайомством з «ідеальною» жінкою-русиною.

Паралельно у творі розгортається історія Софії Добряночич. Вона «конструює себе відповідно до шаблону жінки періоду fin-de-siècle, <...> утіленням якої є неврастенічні, виснажені, аристократичні дами» [3, с. 104]. Самопрезентація героїні відбувається через два означники – хворобу, що знищує її життєві шанси, та самоосвіту, що екстраполюється на служіння народові. Модерна візія жінки оприявлюється через чіткі світоглядні установки: «Я бажала стільки, але не для себе, для других! Про особисте щастя не думаю вже. Думала я про свій народ, про його долю» [9, с. 336]. Ці риси героїні зближують її з типовим образом вітчизняної емансипантки кінця XIX століття, адже «українка, знайома з життям власного народу, його проблемами і бідами, не має морального права залишатися осторонь чи егоїстично добиватися задоволення особистих феміністичних амбіцій» [11, с. 104]. Вона зображена на шляху знищення бар'єрів, що не дозволяють жінці проявитися як особистість. Та водночас усвідомлює трагічну неготовність суспільства прийняти альтернативні життєві моделі жінки: «Ох, як тяжко бути нині жінчині цілковитою і свобідною людиною, бути лиш для себе як та квітка, як та зоря» [9, с. 335]. Модерно Софія не розглядає шлюб як єдину доступну кар'єру: «буду собі так – незамужня жінчина» [9, с. 336]. Отже, втілює тип жіночості, яка суперечить традиційним патріархальним гендерним стереотипам.

Соціальна та психологічна вразливість героїні поглиблюється травматизованою тілесністю. Тут ми виходимо на концепт «тіла-темниці». За Галиною Левченко, у такій ситуації «власне тіло поставало чинником, що нищить людську індивідуальність і пригноблює прояви життєвої активності» [12, с. 272]. В оповіданні плани Софії у перспективі саморозвитку і праці заради народу упираються у реалії сьогодення, витісняючи стратегічні практики: «куди б не гнала – стрічаюся зі смертю» [9, с. 340]. Думки героїні концентруються навколо хвороби і руйнують емоційний стан, «смутна я смертельним смутком» [9, с. 340]. Мортальність стає невід'ємною складовою

реальності («Несказаний сум наповнює моє серце, коли згадаю годину смерті» [9, с. 336]) і формує повсякденний ритуал, спрямований на зцілення від недуги.

Через наратив хвороби реалізується в оповіданні любовна історія. Софія здійснює наодинці лікувальні прогулянки парком, і цей факт упереджено сприймається Ріттером як демонстраційний жест кокетства. Екстравагантна поведінка незайомки зацікавлює його: «Хто її родичі? Які в неї прикмети? Якого духу вона дитя?» [9, с. 334]. Ближче знайомство – запускає психологічний механізм виокремлення жінки серед загалу, і, зрештою, її рецепція набирає виразних емоційних конотацій: «оксамитова смиренність» [9, с. 347], «прегарна істота» [9, с. 347], «з неба злетівший ангел» [9, с. 349]. Еротична поведінкова модель зумовлює ідеалізацію героїні, відтак чоловік виявляє схильність до перегляду фундаментальних світоглядних основ, зокрема толерує емансипаційні прагнення Софії та її соціокультурні переконання. Під впливом жінки Ернест втрачає риси нормативної маскулітності, до яких, за спостереженням Софії Філоненко, належать в тому числі: незалежність, раціональне мислення, вміння притлумлювати емоції [13, с. 206]. Герой самодіагностує ідентифікаційні зміни: «поводився я нині не як муж науки і знання, а найменше вже як холоднокровний німець» [9, с. 341], спровоковані міжособистісними взаєминами.

До площини трансформації потрапляють соціокультурні погляди Ернеста, сформовані під впливом чіткої ідентифікації з титульною нацією Австро-Угорської імперії. Через сприйняття німця авторка моделює етнообраз українців (руси́нів), «та оскільки я про русинів чував, то всі вони такі депресовані; спонукає їх до того, без сумніву, їх політичне положення» [9, с. 337]. У такому підході уособлюється маркер культурного імперіалізму: утвердження домінуючої позиції через рецепцію іншого як екзотичного об'єкта.

Любовна історія, що розгортається між русинкою та німцем, спрямована на розвінчання також культурних стереотипів. Насамперед, Софія знайомить німця з культурними та історичними реаліями українців: «Як на русі були свої князі <...> як українці-русини були народом свободним» [9, с. 350], і тим самим змінює упереджене ставлення лікаря. З іншого боку, Ернест Ріттер, що раніше вважав саме німкеню ідеалом жіночості, відходить від своїх переконань, і віддає перевагу русинці, визнаючи як позитив її національну заангажованість. Герой доходить висновку, що «між нашим жіноцтвом нема такого патріотизму, як у слов'янських жінок» [9, с. 350]. Таке спостереження резонує зі специфічною рисою українського емансипаційного руху: відстоювання не лише власної свободи, а й боротьба за права народу, на протиположність західноєвропейським феміністками, які були зорієнтовані на особистісну самореалізацію.

Із переакцентуванням іронічного дискурсу в любовний змінюється настроєність твору. Дослідниця Марія Моклиця вважає, що наповнення любовної парадигми Ольга Кобилянська перейняла у Фрідріха Ніцше. «В епіцентр авторського космосу потрапляє кохання чоловіка і жінки, кохання, яке постає виявом природи у внутрішньому світі людини й водночас її вищою цінністю, сенсом життя <...> Любов сильніша за життя і смерть, вона сама – життя і смерть» [14, с. 58]. З огляду на те, головна героїня опиняється у ситуації амбівалентності, з одного боку, у неї з'являється надія на

порятунок і повноцінне життя (Ріттер переконав героїню, що недугу можна повністю вилікувати), а з іншого – вона переживає душевні муки, спровоковані коханням до нього: «Як він мене нищить, а хотів мене вилікувати <...> Я відчуваю, як любов підтинає мої сили» [9, с. 351]. Постає коханого чоловіка сприймається ідеалізовано, а почуття змінюють життєві установки, що перед тим здавалися фундаментальними. Героїня говорить: «Перед ним я й покорилася б» [9, с. 349], а відтак сексуальність корелює ідентифікаційні моделі. Авторка розбудовує поліваріантну поведінкову модель: чоловік набуває статусу рятівника, адже вилікував не лише тілесність, а й наповнив духовне життя жінки.

Варто відзначити новаторство авторки у підходах до розгортання любовної історії. Для чоловіка з патріархальною установкою домінування кохання і шлюб – речі взаємопов'язані («Де двоє любляться, належать уже до себе, і я саме хочу, щоб вона належала мені» [9, с. 353]), натомість модерна героїня не визнає їх тотожності: «Любити а належати комусь назавсідги – се щось інше» [9, с. 352], а саме подружжя трактує не як пік життєвої кар'єри, а як шлях до вдосконалення.

Висновки. У оповіданні «Він і Вона» Ольги Кобилянської соціокультурний дискурс реалізується у площині проблематизації національної та гендерної установки персонажів. Автобіографічний маркер дозволяє відстежити оприявлення проблем на прикладі центрального наративу – любовної історії русинки та німця, яка зрештою обернулася ревізією світоглядних установок обох героїв. Мисткиня будує успішний міжособистісний діалог, що екстраполюється на міжкультурний рівень і веде до порозуміння.

Результати здійсненого аналізу можуть бути використані в процесі проведення подальших досліджень творчості Ольги Кобилянської в контексті феміністичної літературної традиції.

Література:

1. Демченко І. Особливості поезики Ольги Кобилянської. Київ : Твім інтер, 2001. 208 с.
2. Гундорова Т. *Femina Melancholica*: Стаття і культура в гендерній утопії Ольги Кобилянської. Київ : Критика, 2002. 272 с.
3. Павлишин М. Ольга Кобилянська: Прочитання. Харків: Акта, 2008. 360 с.
4. Франко І. З останніх десятиліть XIX в. Зібрання творів у 50-ти томах. Т.41. Київ : Наукова думка, 1984. С. 471–529.
5. Ушкалов Л. Чоловічий погляд на жіноче питання в українській культурі XIX століття. Перехресні стежки українського маскулінного дискурсу : Культура й література XIX–XXI століть. Київ : Laurus, 2014. С. 91–126.
6. Зборовська Н. Код української літератури. Проект психоісторії новітньої української літератури. Київ : Академвидав, 2006. 504с.
7. Будний В. Розгадка чарів Цірцеї : національні образи та стереотипи в освітленні літературної етноімагології. Слово і час. 2007. № 3. С. 52–63.
8. Турчанська О. Художні особливості втілення феміністичної ідеї в есе В. Вулф «Власний простір» та гуморески О. Кобилянської «Він і Вона» : порівняльний аспект. Султанівські читання : зб. статей. 2017. Вип.6. С. 53–63.
9. Кобилянська О. Зібрання творів: у 2 т. Т. 1. Київ : Дніпро, 1983. 494 с.
10. Українка Леся. Новые перспективы и старые тени («Новая женщина западноевропейской беллетристики»). Зібрання творів у 12-ти томах. Т. 8. Київ : Наукова думка, 1977. С. 76–99.

11. Черчович І. Бути жінкою у Галичині fin-de-siècle. URL: <https://culture.pl/ua/stattia/buty-zhinkoiu-u-halychyni-fin-de-siecle> (дата звертання: 10.12.2022).
12. Левченко Г. Міф проти історії : Семіосфера лірики Лесі Українки. Київ : Академвидав, 2013. 332 с.
13. Філоненко С. Масова література в Україні : дискурс / гендер / жанр. Донецьк : ЛАНДОН-XXI, 2011. 432с.
14. Моклиця М. Стильові доміанти творчості Ольги Кобилянської. Слово і час. 2012. №4. С. 50–61.

Krupka M. Sociocultural discourse of the short story by Olha Kobylianska “He and She”: national and gender dimensions

Summary. The short story by Olha Kobylianska “He and She” reflects actual social and cultural phenomena, including the revision of gender and ethnic stereotypes. In the literary space, emancipatory concepts of the late 19th and early 20th centuries are embodied: from the idea of personal self-sufficiency to the functioning of women in the social and national dimensions. In the work, the issue of national self-identification is problematized, transforming from the autobiographical plane into the artistic one: the factor of “Germany” produces a modelling of the corresponding character – the ethnocultural image of the German. In the novel, the central characters, He and She, are polarized based on two factors: gender and nation. And from both these perspectives, She is positioned as humiliated, since,

in the circumstances of the Austro-Hungarian Empire, the status of both women and Ukrainians was marginal. The main heroine embodies a type of femininity that contradicts the patriarchal gender model: seeks to obtain the education, material independence, work for the sake of the people, categorically rejects the normalized role of wife and mother. Therefore, the author emphasizes the format of Ukrainian emancipation: education is perceived as a means of serving the people, not a personal right of an individual. The male world is marked by rationality, pragmatism, discipline, and misogyny. He demonstrates imperial consciousness, perceiving the Ukrainian woman as a non-German, and the Ukrainian people as aliens. Thus, the fundamental postulate of the metropolis is illustrated: imperial is interpreted as male, subjugating, while colonized – as female, subjugated.

The love story unfolding between the Ruthenian and the German is aimed at dispelling national and gender prejudices. Love encourages the man to radically rethink the system of values and worldview, in particular, changes towards tolerance of his attitude to emancipation and arising of the interest in the Ukrainian ethnos. The views of a woman under the influence of love are also being transformed: she sees the prospect of family life as quite acceptable, dreaming of a harmonious partnership marriage.

Key words: gender, nation, stereotype, ethno-image, identity, emancipation.